

De Zijderoute

Het ontstaan van een trans-Aziatische verbinding in de Oudheid

Rolf Strootman

De Zijderoute spreekt tot ieders verbeelding. Maar wat was de Zijderoute precies? Was het uitsluitend een handelsroute? Rolf Strootman beschrijft het ontstaan van de Zijderoute tot de bloeitijd in de dertiende eeuw.

Sinds de val van de Sovjet-Unie is het handelsverkeer in Centraal-Azië weer goed op gang gekomen. Jaarlijks stroomt zo'n tien miljard dollar aan producten over land van China naar Turkije, waarvandaan het deels wordt doorverhandeld naar de Kaukasus, Rusland, het Midden-Oosten en de Balkan. Die handel moet nu verveelvoudigen door de inrichting van een internationale vrijhandelszone langs de Turks-Iraanse grens, intensieve Turkse bemoeienis met de Turkstalige Centraal-Aziatische republieken en Afghanistan, en grote investeringen in de economie van de stad Van, de vooral Koerdische stad die al ongeveer 7000 jaar een internationaal handelsknooppunt is. Regelmatig wordt bij al deze bedrijvigheid het woord 'Zijderoute' van stal gehaald, al is het tegenwoordig grotendeels synthetische textiel die door China via deze route geëxporteerd wordt, naast plastic dingen en goedkope elektronica.

Een juiste benaming?

Wat was de Zijderoute? Moderne beschrijvingen van de Zijderoute beginnen steevast met de *disclaimer* dat de naam niet deugt. Het was namelijk helemaal niet één enkele route en er werd veel

meer verhandeld dan alleen maar zijde. De naam zou bovendien onhistorisch zijn. Pas in de negentiende eeuw kwam de Pruisische geoloog Ferdinand von Richthofen ermee op de proppen.

Toch is Zijderoute wel degelijk een adequate benaming. In de eerste plaats geeft het woord duidelijk uiting aan de moderne romantische fascinatie die óók deel uitmaakt van de cultuurgeschiedenis van Centraal-Azië. De namen van sommige karavaansteden langs de route – Nishapur, Kandahar, Herat, Bukhara, Ferghana, Kashgar, en bovenal Samarkand – hebben in Europa een sprookjesachtige klank gekregen.¹ De originele benaming *Seidenstraße* zoals gemunt door Richthofen (overigens een oom van de al evenzeer geromantiseerde ‘Rode Baron’ Manfred von Richthofen) geeft dat mooier weer dan ons ietwat prozaïsche ‘route’. Ten tweede: evenals andere incorrect geachte historische termen als ‘Hellenisme’ of ‘Donkere Middeleeuwen’ is het woord in ieder geval helder. Iedereen weet gelijk waarover je het hebt: het netwerk van landroutes dat eeuwenlang de verbinding vormde tussen de grote beschavingscentra aan de twee uiteinden van Eurazië, te weten (1) China en (2) het Midden-Oosten en het oostelijk Middellandse Zeegebied. Langs deze wegen reisden niet alleen mensen en goederen maar ook ideeën. Wat simpel gezegd kwamen uit het oosten vooral nieuwe producten (en de belangrijkste daarvan was niet zijde, maar papier) en daar kreeg men godsdienst voor terug. Achtereenvolgens reisden het boeddhisme, het christendom en de islam via de Zijderoute naar Oost-Azië.

Daarmee is de Zijderoute een onderwerp dat thuishoort in wat tegenwoordig als ‘wereldgeschiedenis’ een zelfstandige historische discipline geworden is: de bestudering van regionale ontwikkelingen, beschavingen of volken in hun onderlinge verbondenheid. Vanuit dit perspectief is tot circa 1500, wanneer de West-Europese zeevaart een belangrijker rol gaat spelen, de

¹ De ‘verdichting’ van Centraal-Azië is overigens niet helemaal het product van Europees Romantisch Oriëntalisme, maar gaat terug op het Middeleeuwse Oosten zelf. Zo dichtte de Perzische mysticus Hafiz (1320-1390) dat de blos op de wangen van zijn geliefde hem meer waard was dan Bukhara en Samarkand samen. De beroemdste Europese evocatie is te vinden in het poëtische dramawerk *Hassan* van James Elroy Flecker (1884-1915), met daarin de prachtige regels: “For lust of knowing what should not be known, / we take the Golden

Zijderoute het meest in het oog springende kanaal van interactie en communicatie op mondiaal niveau.

De allerverschrikkelijkste plek op aarde

Het opvallendste, althans het meest besproken geografische kenmerk van de binnenlanden van Eurazië,² is het steppegebied: een reusachtige gordel van graslanden die zich uitstrekt van Hongarije tot Mantsjoerije. Aan de noordelijke rand wordt de steppegordel begrensd door een nog omvangrijker gebied van naaldwouden, de Siberische taiga, en in het zuiden door woestijnen en bergketens. Sinds het einde van de laatste IJstijd zwerven hier jagers-verzamelaars rond, waarvan sommigen zich ontwikkelen tot akkerbouwers en vissers. Zij vestigen zich met name aan het westelijke uiteinde van de steppegordel, dat een relatief milder klimaat en grotere regenval kent, al is het ook daar in de winter bitter koud.

Vanaf ongeveer 4000 v.Chr. worden deze gemeenschappen gaandeweg verdrongen door veehoudende nomaden, die zich ook de kunst van het paardrijden meester maken. Men onderscheidt grofweg drie taalgroepen, het Turks, Mongools, en Iraans, waarvan de laatste tegenwoordig geheel van het steppegebied verdwenen is;³ duidelijke grenzen tussen de nomadische culturen zijn echter nauwelijks te trekken. De grote mobiliteit van deze bereden nomaden in combinatie met een vrijwel ononderbroken steppe (alleen de Oeral en de Altai doorsnijden het gebied maar vormen geen serieuze belemmering) leiden ertoe dat al vroeg intensieve culturele

Road to Samarkand” (5e akte, scène 2). Meer over de verbeelding van Centraal-Azië vindt men in het mooi geïllustreerde en toepasselijk getitelde boek van Wilfred Blunt uit 1973 (zie bibliografie).

² ‘Centraal-Azië’ heeft in het Nederlands meerdere betekenissen. De Engelstalige literatuur kent het nuttige onderscheid tussen enerzijds ‘Inner Asia’ (of ‘Inner Eurasia’), wat wil zeggen de enorme maar geografisch en klimatologisch coherente landmassa tussen de Oekraïne en Mongolië, en anderzijds ‘Central Asia’ als aanduiding van alleen het meer dichtbevolkte gebied tussen de Kaspische Zee en het Pamir Gebergte met vanouds sedentaire culturen (nu Afghanistan, Turkmenistan, Oezbekistan, Tadzjikistan en Kirgizië) – dit is ook wat in dit artikel met ‘Centraal-Azië’ bedoeld wordt.

uitwisseling plaatsvindt over duizenden kilometers afstand. Vanaf de tweede eeuw v.Chr. wordt het steppegebied bovendien met een zekere regelmaat door nomadische imperia verenigd, waarvan het Mongoolse Rijk van Djengizh Khan een relatief late exponent is.

Aan beide uiteinden van de steppegordel liggen de rijkste agrarische, geürbaniseerde samenlevingen van Oudheid en Middeleeuwen: aan de westelijke kant Mesopotamië, Anatolië en het Middellandse Zeegebied, aan de oostkant het Chinese beschavingsgebied rond de Gele Rivier. De westelijke en oostelijke beschavingen zijn van elkaar gescheiden door een formidabele barrière van gebergtes – de Pamir ('het dak van de wereld'), Hindu Kush en Himalaya – en woestijnen, de Karakum (het Zwarte Zand), de Kyzylkum (het Rode Zand), de Lop-nor, Gobi, en bovenal het grote Tarim-bekken met daarin de gevreesde Taklamakan, de woestijn "zonder terugkeer" die de beroemde ontdekkingsreiziger en archeoloog Sir Aurel Stein de allerverschrikkelijkste plek op aarde noemde. De enig mogelijke verbinding over land tussen oost en west loopt dus noodgedwongen boven de bergketens langs, langs de randen van de woestijnen, maar onderlangs de steppe. Hier ontstonden in de loop van eeuwen verscheidene handelsroutes en karavaansteden. Maar een Zijderoute was er pas, toen die routes met elkaar verbonden raakten om uiteindelijk ook de Middellandse Zee te bereiken.

Hoe is dit uiteindelijk heel Eurazië doorkruisend netwerk van wegen ontstaan? Met de handel had het zeker ook te maken. Toch was de reden dat al die routes rond woestijnen en door bergpassen uiteindelijk samengevoegd werden vooral politiek van aard. Het ontstaan van de Zijderoute kan niet los worden gezien van de opkomst van grote, op expansie gerichte imperia in drie cruciale regio's: het Midden-Oosten, China en de steppe.

³ Behalve in Iran, worden Iraanse talen nu nog gesproken in Afghanistan en de bergrepubliek Tadzjikistan; het Turks vormt nog altijd de grootste taalgroep in Centraal-Azië.

Van west naar oost

De veroveringen van Cyrus de Grote (559-530 v.Chr.), de stichter van het Perzische Rijk, legden de basis voor de trans-Aziatische landroute. Het Perzische Rijk omspande een gebied van het huidige Libië en Bulgarije tot het huidige Pakistan en Oezbekistan. Kenmerkend voor dit imperium en vele andere imperia was de ideologie dat het rijk wereldomvattend was en daar kwam een nimmer aflatende expansiedrang uit voort. Hoewel de Perzische overheersers zich nauwelijks met lokaal bestuur bemoeiden, streefden ze wel naar vrede en rust in hun gigantische imperium. Bovendien onderhielden ze een verbindingsweg, de Koninklijke Weg geheten, over de gehele breedte van het rijk. Zo werd een verbinding tot stand gebracht tussen de Middellandse Zee en Centraal-Azië.

Van groot belang voor de Perzische machthebbers waren twee dichtbevolkte gebieden aan de noordoostelijke rand van het rijk: Baktrië en Sogdië. Baktrië, het "Land van Duizend Steden", is de vruchtbare vallei van de machtige rivier de Oxus (tegenwoordig Amu Darya geheten) in het huidige Afghanistan. In de Oudheid en de Middeleeuwen was Baktrië de centrale scharnier van een carrousel van handelswegen die Oost-Azië, het Indiase subcontinent, het Midden-Oosten en Europa met elkaar verbond. Iets verderop ligt Sogdië, het stroomgebied van de Jaxartes (Syr Darya), nu in Oezbekistan. Beide gebieden waren niet alleen economisch en strategisch belangrijk, ze stonden in de Oudheid ook bekend om hun geduchte cavalerie en sterke paarden. Om het gebied onder controle te houden bouwden Cyrus en zijn opvolgers vele forten, en het is misschien veelzeggend dat Cyrus juist hier de dood vond, strijdend tegen steppenomaden aan de andere kant van de Jaxartes.

Macedoniërs

In 329 v.Chr. arriveren de Macedoniërs in Centraal-Azië. Alexander de Grote, die dan al de laatste Perzische koning heeft opgevolgd als Grote Koning, heeft grote moeite Baktrië en Sogdië te onderwerpen. Ook hij bouwt hier versterkte steden, die hij allemaal Alexandrië noemt, en steekt met zijn ruitery de Jaxartes over om de nomaden zij kracht te laten voelen. Wanneer hij in 327 verder trekt, laat hij een maar half gepacificeerd gebied achter.

Succesvoller is Alexanders opvolger in Azië, Seleukos Nikator, de stichter van het Seleukidenrijk, die rond 305 Baktrië en Sogdië in handen krijgt. Seleukos gebruikt niet alleen bruto geweld maar is ook een handige diplomaat. Hij is gehuwd met een Iraanse prinses uit Sogdië en laat wijselijk het bestuur van de oostelijke provincies over aan hun oudste zoon, de half-Iraanse prins Antiochos. Familiebanden zijn goud waard in de Oudheid en de Baktrische en Sogdische aristocratie betoont zich opvallend loyaal jegens de Macedonische overheersers. Voor de Seleukiden zijn vooral de paarden en ruiters die dit gebied hun leverde van groot belang. Antiochos doet ondertussen veel aan het beschermen van de belangrijke routes en hij stimuleert de irrigatielandbouw zozeer dat moderne historici Baktrië ook wel het Mesopotamië van Centraal-Azië noemen. Zowel Seleukos als Antiochos stellen belang in het verbeteren van de verbindingen tussen oost en west – Antiochos is een enthousiastere fortbouwder dan Cyrus en Alexander samen – en het vergroten van de kennis van het gebied voorbij de rijksgrenzen. Een zekere eerzucht zal daarbij ook een rol gespeeld hebben: het verlangen om Alexander voorbij te streven. We horen van verschillende Seleukidische ‘ontdekkingsreizen’, in feite diplomatieke en militaire missies. Al rond 300 v.Chr. wordt de ambassadeur-spion Megasthenes naar India gestuurd om contact te onderhouden met het daar ontstane Maurya Rijk én om zoveel mogelijk over dat rijk te weten te komen. In 284 v.Chr. verkent de admiraal Patroklos de kusten van de Kaspische Zee. Ongeveer tezelfdertijd voert de generaal Demodamas verkenningstochten uit in oostelijke richting. Hoe ver hij gekomen is, is niet bekend. Een ding is wel zeker, hij komt niet voorbij het Tarim-bekken, want direct contact met China komt op dit moment nog niet tot stand. Wel is er door toedoen van de Perzen en de Macedoniërs een bestendige verbinding ontstaan tussen de Middellandse Zee en Centraal-Azië. Indirecte handel vindt ondertussen al wel plaats: reeds Aristoteles, een tijdgenoot van Alexander, was op de hoogte van het bestaan van zijde, dat destijds alleen nog in China geproduceerd werd.

Van oost naar west

Het duurt niet lang, of ook de Chinezen arriveren in Centraal-Azië. Dat heeft eerder een politieke dan een economische achtergrond. In China was rond 200 v.Chr. een imperium ontstaan dat qua pretenties en expansiedrang niet onderdeed voor de grote rijken in het Midden-Oosten: het Han Rijk. Tegelijkertijd was in het steppegebied ten noorden van China ook het eerste nomadische imperium ontstaan: het rijk van de Hsiung-nu, een federatie van Turkse stammen. Rivaliteit tussen beide imperia leidde tot gewapende strijd. Herhaalde malen vielen de Hsiung-nu China binnen. Omgekeerd waren de Chinezen niet in staat effectief op te treden tegen de Hsiung-nu, die immers geen steden hadden om te verwoesten en wier met composietbogen gewapende ruiters ongrijpbaar bleven voor de Chinese infanterie. Het gevolg was, dat de Han keizers tandenknarsend tribuut gingen betalen aan de nomaden om van plundertochten verschoond te blijven. De Chinese expansie stagneerde, terwijl de Hsiung-nu vrolijk overgingen tot het overweldigen van de westelijke steppen, waarbij ze andere volken als de Yüeh-chih en Saka verdreven.

Hemelse paarden

China's relatief machteloze positie verandert door toedoen van de ambitieuze keizer Wu (141-87 v.Chr.). Wu beseft dat om de Hsiung-nu te onderwerpen China twee dingen nodig heeft: cavalerie en bondgenoten onder andere steppenomaden. Terwijl de tribuutbetalingen voor de zekerheid doorgaan, vertrekt in 139 v.Chr. in het diepste geheim de keizerlijke gezant Chang Ch'ien naar het westen om bondgenoten te zoeken. Onderweg wordt het gezelschap door de Hsiung-nu gevangen genomen. Na tien jaar weet Chang Ch'ien te ontsnappen. Hij vervolgt zijn weg en reist via de noordelijke route naar de overzijde van het Tarim-bekken. Na een afwezigheid van dertien jaar keert hij in China terug met veel waardevolle informatie. Wat keizer Wu het meeste interesseert, is het bericht over de 'Hemelse Paarden' die gefokt worden in de Ferghana Vallei in Sogdië. Chang Ch'ien keert nog eenmaal terug om een bondgenootschap te sluiten met de Wu-sun, een nomadenvolk dat

ten noordwesten van de Hsiung-nu leeft; de khan van de Wu-sun wordt zelfs een dochter van de Chinese keizer ten huwelijk gegeven.⁴

En zo begint, door een combinatie van militaire en diplomatieke middelen, de westwaartse expansie van het Han Rijk: een grote omtrekkende beweging onderlangs de Hsiung-nu, waarbij de karavaansteden rond de Taklamakan-woestijn een voor een worden ingenomen. Wat in Europa de Zijderoute heet, is voor China vooral een Paardenroute. Rond 75 v.Chr. zijn de Hsiung-nu verslagen en is het Tarimbekken in handen van de Han. Niet lang daarna marcheert het eerste Chinese leger het paardenrijke Sogdië binnen.

De stabiliteit en macht van het Han Rijk leidt tot een grote bloei van de handelsroutes doorheen het Tarim-bekken. Het Midden-Oosten is echter dan al geen eenheid meer. De Macedoniërs zijn uit Centraal-Azië verdreven door binnenvallende Saka, het Seleukidenrijk (dat de Chinezen kennen als Li-kan) is gekrompen tot een rompstaat in Syrië, en een nieuwe grootmacht, het Parthische Rijk, beheerst slechts Iran en Mesopotamië. Het opkomende Romeinse Rijk is nog ver weg en zal nooit veel verder komen dan Syrië. Voor een direct contact tussen de Middellandse Zee en China, komen de Chinezen honderd jaar te laat. In 97 n.Chr. tracht een Han-gezantschap onder de ambassadeur Kan Ying nog het Romeinse Rijk te bereiken; de Chinezen komen tot in Irak, maar worden daar door Perzische handelaren overgehaald om terug te keren.⁵

Het imperium van de Han stort na een kleine honderd jaar van bloei alweer in elkaar. Het duurt meer dan een half millennium voordat er in China een nieuw expansionistisch imperium ontstaat, het T'ang Rijk. De T'ang onderwerpen opnieuw het Tarim-bekken en dringen door tot diep in Centraal-Azië. De Chinese expansie wordt in 751 n.Chr., in de beroemde Slag bij Talas tot staan gebracht door de Arabieren, die voor het eerst sinds de ondergang van het Seleukidenrijk het

⁴ De prinses was daar zelf niet zo blij mee: in een door haar geschreven gedicht klaagt ze: "Mijn huis is nu een tent, / mijn muren zijn van vilt. / Rauw vlees is mijn voedsel, / merriemelk is mijn drank. / ... / Oh, als ik toch een ooievaar was / en naar mijn land terugvliegen kon."

⁵ De website van de Silk Road Foundation (www.silkroadfoundation.org) onderhoudt een uitgebreide lijst van alle ontdekkingsreizigers die de Zijderoute beschreven hebben, met veel literatuurverwijzingen.

Midden-Oosten en Centraal-Azië weer in één rijk verenigd hebben. Voor de handel tussen oost en west is dit overigens geen probleem geweest.

De bloeitijd van de Zijderoute valt in de dertiende eeuw, wanneer de Mongolen grote delen van Eurazië veroveren. Pas daarna raakt de route in verval door politieke instabiliteit, de isolationistische politiek van de Ming keizers in China, en de voortschrijdende verwoestijning van het Tarim-bekken. De culturele en economische uitwisseling tussen en oost zal vanaf dan ook meer en meer via zeeroutes gaan lopen.

Literatuur

Barfield, T.J., *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China* (Cambridge, Mass., 1989).

Beckwith, C.I., *Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present* (Princeton 2009).

Blunt, W., *The Golden Road to Samarkand* (New York 1973).

Christian, D., *A History of Russia, Central Asia and Mongolia. Volume I: Inner Eurasia from Prehistory to the Mongol Empire* (Oxford 1998).

I.M. Franck & D.M. Brownstone, *The Silk Road: A History* (New York & Oxford 1986).